

A BOSSZÚ

Zsolt Péter

A bosszú a társadalmi hálózatokban I.

A bosszúnak van szerepe az emberré válás folyamatában, van szerepe a gyenge állam pótlásában, de van szerepe a fejlett demokráciákban is. Az érzelmek nem kiiktathatók a közigazgatásból sem, de nem is szükséges a kiiktatásuk. A jól működő államban a bosszúnak inkább a potenciális lehetősége az, ami olajoz, míg a rossz rendszerekben inkább a bosszú beteljesítése történik.

A BOSSZÚ SZEREPE A TÁRSADALMAK KIALAKULÁSÁBAN

A bosszú érzelmileg motivált a másik félnek kárt okozni akaró nevelő szándékú cselekvés. A múlt lehet csak egy pillanat, mikor például a szembejövő autó nem veszi le a reflektorát, és azonnal bosszút áll rajta a másik sofőr, mikor ő is felvillantja. Gyakran több ez mint puszta figyelmeztetés, áthathatja az indulat. Máskor egészen távlati események memorizálására van szükség ahhoz, hogy a bosszúállás indokát elő tudja valaki hívni, megint máskor társadalmilag szabályozott kulturális termék.

Feltehetően az emberré válás történetében igen fontos szerepet is töltött be, először is azért, mert a tervezett bosszú a memóriát javította, az agy méretét növelte. A nekünk ártókat és a rajtunk segítőköt egyaránt meg kell tudnunk jegyezni. Az emberré válás folyamatában evolúciós előnyre tettünk szert akkor, amikor memorizáltuk a vissza nem segítőköt, a potyázókat, és rajtuk a közösség bosszút állt, hiszen az ilyen szabályozást nem végző csoportok szétestek. A bosszú *tervezett agresszió*, és mint ilyen járulékosan és koránt sem mellékesen az emberré válásunk történetében normák kialakulásához is vezetett. Noha az ember az egyik legkevésbé agresszív lény a társas emlősök közt (CsÁNYI 2002, ZSOLT 2014), de a leginkább bosszúálló is.

Egy kutya képes arra, hogy az őt ért sérelmet adott esetben megtorolja, de ez reflexszerű. Ahhoz már *másodlagos reprezentációra*¹ van szükség, hogy éveken keresztül valaki például egy börtönben tervezgesse mit fog tenni, ha kiszabadul, mint Monte Cristo grófja. De társadalmi berendezkedéseket is „átvészel”. Schütz István azt írja, hogy a szocializmus szétesésével a jegelt vérbosszú-

¹ A másodlagos reprezentáció első lépése a mimetikus kommunikáció, a legfejlettebb pedig maga a nyelv.

tartozások újra előkerültek, tehát néhány albán családban több mint ötven éven keresztül őrizgették (SZILVÁGY 2005).

A bosszú a nyelv kialakulása során több lett, mint érzelmi lenyomat az agyban, ettől kezdve már nem csak egy lámpa, mely kigyulladt amikor valaki szembetalálta magát a haragosával. Ezért aztán a tudományok közül nem csak a pszichológiát kell, hogy érdekelje, de a szociálpszichológiát és a szociológiát is. A bosszú tervezése és megvalósítása csoportot is erősít, *társas identitást* is serkent.

Ma is megfigyelhetjük, hogy a vidéki ember jobban fél attól, hogy potyautasnak tartják, mint a városi², a nőknek talán fontosabb a bosszú elkerülése mint a férfiaknak³, és a jól működő piacgazdaságban a bizalom és a bosszú – e kettő talán épp az érem két oldala - jobban szabályoz, mint ott, ahol állandóan átverhetik az üzleti partnerek egymást és nem kell tartaniuk a retorziótól. Már az ókorban szabályozták az érzelmek a piacot⁴. Ezen állításokat inkább hipotézisként vetnénk föl, mert célzott kutatásokat igényelnének, hasonlóképp ahhoz, hogy a régebbi korokban is jobban tartottak a bosszútól, mint a civilizált modern társadalmakban.

A közösség saját tagjával szembeni bosszújaként nem kell véres leszámolást feltételeznünk, bőven elegendő a kitzasztás. Ez az, ami a modern embernek ugyan az életét nem veszélyezteti, de az archaikusét igen. A középkorban a pápák is hatékonyan éltek az *excommunicatio* eszközével, s ettől még az uralkodók is féltek⁵.

A bosszúállástól való megszabadulás szükségességét a szociológiatörténet jól ismeri, mert Hobbes a Leviatánban kifejtette, hogy a mindenki-mindenkinek farkasa állapotból csak úgy lehetett kialakítani egy békésebb világot, hogy az

² Ez a szorosabb kapcsolati hálóból alighanem egyértelműen következik. Ahol gyengébbek a kapcsolatok, ott az ismerősök kontrollja is gyengébb.

³ Olyan vizsgálatokat ismerünk, melyek a nők konfliktuskerülésére és a férfiak konfliktus beállalását mutatja, ebből következtettünk a bosszúval kapcsolatos különbségre, de ha a szappanoperákból indulunk ki koránt sem biztos, hogy a nők kevésbé bosszúállók, hiszen a bosszú lehet a nyílt összetűzéshez képest épp a kisebb konfliktust felvállaló.

⁴ Spiró György a Fogság című regényéhez tíz éven keresztül gyűjtötte a római korról az adatokat. Ő mondja egy előadásában, hogy tulajdonképpen Róma is ismerte már a tőzsdét, bemondásra történtek az ajánlatok, és ajánlatos volt ezeket az ígéretek meg is tartani, bár jogilag nem lehetett volna szankcionálni.

<http://mindentudas.hu/el%20ad%C3%A1sok/tudom%C3%A1nyter%C3%BCletek/b%C3%B6lcs%C3%A9szettudom%C3%A1ny/148-multidiszcipl%C3%A1ris-b%C3%B6lcs%C3%A9szettudom%C3%A1nyok/6132-hogyan-gyoznek-a-provinciak-a-fogsag-c-regeny-toertenelmi-hattererol.html> (utolsó letöltés: 2016. augusztus 14.)

⁵ Ld. pl. 1077-ben IV. Henrik német-római császár canossa-járását.

agresszió lehetőségét átruházták az emberek egy magasabb szintű szerveződésre, a Leviatánra, mely voltaképp az állam (HOBBS, 2001). Tegyük azért hozzá, hogy Hobbesnál egy speciális elképzelt államról van szó, ahol csak a szerződések számítanak, ahol nincs magasabb erkölcs. Nála például az állam nem támogathatja a vallást, és az állam bár korlátlan hatalmú, mégis korlátozza, hogy nincs morális küldetése (LUDASSY, 1996).

Hobbes teljesen racionálisan működő állama az emberi természettel ellentétes fikció, hiszen a közösségeket, a nemzeteket, a kultúrákat, civilizációkat az érzelmek meghatározzák, így az érzelmek – mint például a bosszúvágy - az állam működésében is valamiképp megjelennek, például amikor az uralkodók vagy a kormányok váltják egymást. Az államok morális küldetéssel is rendelkeznek, kétszáz évvel ezelőtt Európában még vallásos küldetéssel is, de ma is a legtöbb párt – legalábbis amelyik valamennyire sikeres - valamilyen morális üzenettel kíván választókat nyerni.

Abban téved Hobbes, hogy az államok úgy alakultak volna ki, hogy a vademberek közt egy tudatos megállapodás lett volna a bosszúról való lemondás, sőt abban is, hogy létezett volna a vadak világa ahol *mindenki mindenkinek farkasa*, de evolúciós szempontból nézve van igazság abban, hogy az egyre magasabb szerveződések egyre jobban visszaszorítják az agressziót.

Az evolúció nehezen megérthető voltára csak egy példa: egy nagy hal nem tudja megbeszélni a kis hallal, amelyik a szájüregéből szedi össze a kórozókat, hogy nem fogja lenyelni, és a magasabb szintű szimbiózis mégis kialakulhat. Hasonlatos ugrás az is, ahogy a magasabb szintű társadalmi szerveződések a bosszút kezelik, de attól még, hogy ez az ugrás megtörtént az épp úgy lehetett spontán, mint a nagy meg a kishal kapcsolata.

A legalsó szinten csak a családon belüli egységek szolidaritása létezik és a „szemet-szemért”-elv, minden ami a nagycsaládon kívül van az a negatív reciprocitásra épül, azaz a másik kihasználására ((DURKHEIM 2001, POLÁNYI 1972, KOHLBERG 1981). Ismeretes a korzikai vendetta, az albániai kanun, vagy a Fülöp-szigeteken a rido. De tulajdonképpen nem csak ezeken a helyeken, bárhol másutt a világon van hagyománya és sokszor jelene is a vérbosszúnak, gondoljunk csak a bandaháborúkra Dél-Amerikában, vagy a maffiára Európában.

Már maga a kanun sem a mindenki mindenkinek farkasa állapot, mert a kanun egy szokásjog, sőt még írott eredete is van⁶. A nőkön esett sérelmeket például az

⁶ A szokásjogi becsületkódexnek van írott formája is, a legismertebb Lekë Dukagjini (1410-1481) herceghez köthető (SHÜTZ 2002).

albánoknál nem kell megtorolni, mert ők nem számítanak, és a férfiakkal szemben sem lehet bosszút állni, ha az nem hagyja el a házát. Békítő, közvetítő felek is szerepet kapnak, bár a vérbosszú kötelezettségétől csak akkor szabadulhatnak meg a felek, ha a család összes férfitagja áldását adja a békülésre, ennek pedig kicsi az esélye. Ma a közvetítés kulturális rendszere is leépült, de azért találhatók itt is hősök⁷.

BOSSZÚ ÉS AZ ÁLLAM

A római jog óta a bosszúállás lehetőségét igyekszünk átruházni az államra, ami persze csak részben sikerül. A nagyobb egységekbe szerveződés egyfelől elmérgesíti a bosszú hagyományait, akár törzsi, akár vallási megkülönböztetés rakódik rá, de egyúttal a csoporton belüli bosszúállás lehetőségeit korlátozni is kezdi.

A bosszú klánok, törzsek, feudális fejedelemségek és országok közt háborús kereteket ölthet. Egyre több racionális elem tevődik rá. Kalkulálják benne a felek a kockázatokat, és egyáltalán nem az érzelmek dominálnak bennük, mint ahogy erről a közvélekedés szól (FROMM 2001). Ilyenkor a szövetséget alkotók megragadhatók egymásra számítható hálózati struktúraként is.

A feudalizmusban nem csak megtámadtatás esetében voltak behívhatók a földesurak és hűbéreseik, de támadási szándék esetén is. Hovatovább ugyan megtehetette valamelyik fél, hogy nem vett részt a másik megvédésében vagy hadjáratában, de ez azzal járhatott, hogy rajta se segítettek, ha a szükség úgy hozta, és így a háló felbomlott, s a dezertáló épp úgy magára maradt, mint a törzsi csoportokban a potyautas. Nem nemzetközi jogszabályok döntötték el az együttműködést, mint például ma a NATO-ban, hanem pusztán a retorziótól való félelem. Svájc történetében például egészen bámulatos, hogy ott az egymás kölcsönös katonai segítése egy olyan helyzetet teremtett, hogy nagyobb hatalomnak igen nehéz volt csatát nyernie.

A bosszúállás szabályozása kétségkívül civilizál. Ha nem is ültek le az emberek egymással a tűz köré megbeszélni, hogy belefáradtak az egymás elleni küzdelembe – mint ahogy Hobbes képzelte -, s nem kötöttek szerződést mondván, hogy mostantól fogva békesség lesz, azért szép fokozatosan egyre több szabály született arról, hogy saját közösségen belül mikor, miért, kivel

⁷ „Ha kell, kezecskélok, ha kell leszidok, kiabálok, néha sírok, de mindenekelőtt meghallgatok minden érintettet, még a gyerekeket is.” Mondja Sait Sanlit, aki Albániában sikeres közvetítő hírében áll. <http://www.origo.hu/nagyvilag/20081125-a-vendetta-logikaja-verbosszu-albaniatol-a-kaukazuson-at-a-fulopszigetekig.html>

szemben és hogyan lehet bosszút állni⁸. A saját csoporton belüli konfliktusok jogszabályokkal és közösségi normákkal korlátozták. Ilyenformán a bosszú már nem parttalan. Például, hogy megint csak az albánok kanunjára utaljunk, az ki is jelöli, hogy kinek kell a bosszúállást elkövetnie, és azt is, hogy a másik családban el kell érnie a fiúgyermeknek a megfelelő kort.

Az ellenséges csoporton történő bosszúállás viszont az emberiség kegyetlen történetének leírását adja. A középkor lovagi kultúráját ugyan áthatotta a szellemiség, és nem egymás megsemmisítése volt a cél, hanem a konfliktusok eldöntésének eszközeként szerepelt, hasonlóképp a személyes konfliktusokat eldöntő párbajokhoz. Amikor viszont már idegen kultúrák ütköztek, akkor a pusztítás mértékét a hódító céljai határozták meg, és nem volt szerepe a humánumnak. Csak az volt a kérdés, hogy kirabolni akarják-e, vagy meghódítani?

Etikai korlátokat a legmodernebb korig, mikor is az „emberiség elleni büntett” kategóriája megjelent nem igen találunk. Évezredekkel keresztül az ellenséget bárhogy meg lehetett kínozni, bármit lehetett vele csinálni, mindez dicsőség és nem szégyen volt, de mindig korlátozta ezt a cselekvést a másik ereje és a lehetséges bosszújától való félelem.

Hobbes azt mondja, hogy ha a bosszú öncélú és csupán a másik feletti fölény öröme okán működik, akkor nem tölti be feladatát. A bosszúnak jövőbe mutatónak, példaadónak kell lennie, a büntetés kirovásánál a jó útra térítés kell, hogy mozgassa, és ennek legmegfelelőbb gazdája az állam (HOBBS, 2001).

Az állam indulatmentes igazságszolgáltatási képességét a bürokráciának és a jogrendszer szakszerűségének, valamint a rendőrség professzionalitásának köszönheti. Ezzel a bosszú érzelmi töltetét minimalizálja, miközben az igazságérzetet igyekszik kielégíteni. Voltaképp tehát nem átruházódik a bosszú az államra, hanem meg is szűnik.

Angela Merkel és pártja például 15 pontban foglalta össze, hogy miként kell kezelni a menekültválságot. Ebből kettő fenyegetést és a helytelen iszlamisták viselkedésre adott retorzió kimondását tartalmazza⁹. Lényegében véget vetnek

⁸ A zsidóknál például akadtak városok, ahová a gyilkos elmenekülhetett és ott védelmet kapott. Ha azonban még útközben elérték, megölhették. Voltak városok, ahol a gyilkost bíróság elé állították, és ha bebizonyosodott, hogy szándékos emberölést követett el és nem véletlent, akkor az adott város végezte ki. Ezek a szabályok jól mutatják ahogy az egyéni bíráskodás fokozatos korlátozás alá került.

⁹ „7. Büntethetővé akarjuk tenni a terrorszervezetek reklámozását, és következetesen fellépünk a szalafista irányzattal szemben. 8. A német állampolgárság egy kinyilatkoztatás és egy hűségnyilatkozat: az állampolgár és az állam egymásért van. Aki csatlakozik egy

az iszlám uszító beszéd németországi engedélyezésének, és az, aki harcolni megy az Iszlám Államba felmondja a német társadalommal a bizalmi szerződést, és elveszíti német állampolgárságát.

A fenyegetés már egy beszédaktus. Megváltoztatja a világot, és cselekvési kényszert hordoz (AUSTIN, 1990). Azon lehet vitatkozni, hogy az Iszlám Államból visszatérő és a gyűlölettel szemben fellépő kijózanodott emberek kiutasításával többet veszítünk-e mint nyerünk, hisz ők az igazi hiteles, a fanatizálástól visszatartani képes szövetségeseink, de a szankciót mégis úgy látszik érdemesnek tartották kilátásba helyezni, hogy megnöveljék a radikalizálódás kockázatát¹⁰. Viszont egy ilyen típusú állami kinyilatkoztatást végre is kell hajtani, másképp hiteltelenné válik.

A HARAGRÓL, A BOSSZÚRÓL ÉS AZ ÉRZELMEK FONTOSSÁGÁRÓL

Az egymással harcoló csoportok szociálpszichológiai szempontból nem túl bonyolultak: a másikat meg kell fosztani humanisztikus vonásaitól, és ez után bármi megtehető. Ezt csinálták a rómaiak a karthágóiakkal, a náciak a zsidókkal, s ezt teszik a terroristák az áldozataikkal. A fentiek alapján úgy tűnhet, hogyha a bosszútól való félelem korlátoz, akkor a bosszú egyúttal a helyes és célravezető magatartás is a rendteremtéshez. Ezt azonban nem állítjuk. A bosszútól való félelem ugyan valóban korlátoz, de a konfliktusok kezelésére azért alkalmatlan, mert az ember nem pusztán racionális lény, hanem érzelmek által is motivált. A bosszú bosszút szül (FESTINGER 2000), és a látszólagos túlerő sem tud mit kezdeni hosszú távon az erejével, ha nem ismerik el legitimitását, ha nem tartják igazságosnak (GLADWEL 2014).

A bosszú nem elsősorban azért édes, amit Arisztotelész feltételez a Rétorikában. Szerinte már a harag eleve gyönyör érzetet kelt, mert képzelegni kezdünk a megtorlásról. Nem csak fantáziajátékról van szó. A bosszú az igazságérzetünket elégíti ki.

A bosszú funkciója az volna, hogy bizonyos cselekményeket kockázatosá tesz. Ha a másik fél tudja, hogy tette nem marad büntetlenül, akkor inkább meggondolja, hogy elkövesse-e. A fenyegetésnek és a fenyegetettségnek a súlya

terrorista hadsereghez, felmondja ezt a bizalmi viszonyt, és kinyilvánítja értékeink megtagadását. Aki külföldön egy terrorszervezet tagjaként harcol és a német mellett más állampolgársággal is rendelkezik, az veszítse el a német állampolgárságát.”

http://index.hu/belfold/2015/12/15/nemetszrag_cdu_angela_merkel_menekultvalsag_menekultek_integracio/

¹⁰ További kérdés persze, hogy kevesebb fiatal radikalizálódik-e akkor, ha tudják nincs visszaút szemben a korábbi helyzettel, amikor még volt. Ez ugyanaz a kérdés, mint hogy a büntetési tételek növelése mikor, milyen körülmények közt csökkenti a bűnözést.

pedig akkor növekszik, ha magának a bosszú elkövetésére vonatkozóan létezik a közösség részéről egy normatív elvárás (ELSTER 2001). Ez különböző mértékű lehet. Az albán hegyi germán leszármazottaknál roppant erős, az eszkimóknál noha ott is támogatja a közösség a bosszút, ez gyenge, a sértett félnek nem kötelező végrehajtania, s nem is nehezedik rá nyomás, ha a többiek látják, hogy nincsenek meg a bosszúállónak ehhez a megfelelő erőforrásai.

A fenyegetés mögötti normativitás – mint Elster mondja – növeli a fenyegetés súlyát (ELSTER 2001). Ha ez roppant erős, akkor a közösség tagja egész egyszerűen kötelezve van rá, hogy a cselekvést végrehajtsa, s tulajdonképpen nem sokat érnek a kemény állami beavatkozások, illetve amint meggyengül az állam, mint azt Albániában az Enver Hodzsa kommunista diktatúrája utáni időszakban megtörtént, azonnal felerősödtek az atavisztikus hagyományok.

A bosszúnak a problémája épp az, hogy ha elindul a láncreakció rendkívül nehéz belőle kilépni. Nem csak a délszláv térségek germán leszármazottjainál húzódik generációról generációra a családok közti bosszúállás, vagy a szicíliai vendetta keseríti meg maguknak a szicíliaiaknak is az életét, de minden esetben amikor a bosszúállás normává emelkedik, a harc elhúzódik. A bosszú csak addig tölt be proszociális szerepet, amíg fenyegetés egy cselekvéstől való távolságtartásra ösztönöz, de ha már a felek belesodródtek, nem sok jót ígér.

A nevelői funkció jobban ki tud bontakozni, ha a bosszú lecsendesíthető, ha rendelkezésre állnak az igazságtétel más megoldásai, ha lehetőség van a megbocsátásra. A legtöbb fejlett vallás ebben igen eredményes. A buddhizmus például a haragot nem tartja elfogadhatatlannak, de a bosszút már igen, a bibliai korban a zsidóság a bosszút elfogadta, de azért már menedékvárosokat is létrehozott (5 Móz 19:1–13)¹¹, a kereszténység pedig már a haragot is a halálos bűnök közé sorolja.

Igen érdekes a harag kultúrtörténeti szerepe, mert az Iliász a harag dicsőítésével kezdődik, ez aktivizál a hőssé válásban¹². De már a görögök megfélemeznek a harag pozitív jelentőségéről, és civilizációk egymás utánja dolgozik azon, hogy a haragot mint valami személyiségproblémát kezelje, bár alkalmasint még enyhítő körülményként tartják számon (SLOTTERDIJK 2015).

A kései európai jogrendszerek megpróbálják valamiképp tudomásul venni az emberi természetben lévő bosszúállást. Zanardelli az 1889-es olasz büntető törvénykönyv 51. cikkelyében például azt írja, hogy a kiprovokált haragból

¹¹ Ld. még az előző lábjegyzetben írtakat.

¹² Homérosz a haragról: „édessége a csurgó méznél is erősebb, / míg kebelünkben elárad” (Homérosz: Íliász XVIII. 109–110.)

elkövetett bűnök esetén a büntetés a felével vagy akár a harmadával is csökkenthető (REMO 2013).¹³

A harag a bosszú előszobája. Először haragot érzünk, majd ez után találjuk ki mit kell tennünk, hogyan kell visszaadnunk a minket ért sérelmet. Számos film szól erről a folyamatról, ráadásul általában legitimálják is a bosszút, mert úgy ábrázolják a helyzetet mint a világon esett sérelem helyreállítását. A gonosz azt kapja a végén, amit megérdemelt. A bosszúálló a „szemet-szemért, fogat-fogért” elv alapján teszi a dolgát. Közben megszabadul a haragtól, mondhatni így ér pszichológiai értelemben célt. Számos film pedig az önbíráskodás jogosságáig jut el, előzetesen persze bemutatva a hatalom tehetetlenségét, mely jogkövető, szemben a főhős morális igazságtevő attitűdjével.

A civilizációs törekvések, legyen az akár a római jog vagy a kereszténység megpróbálják visszafogni a haragot és a bosszút, de az emberi természetben, a hétköznapi interakciókban változatlanul ott van. Csak az egyik kultúrában ez normatív támogatást kap, a másokban elfogadják, a harmadikban pedig büntudatot éreznek miatta. A fogyasztói társadalomban Hollywood újra felfedezte, és hogy mennyire sikeressé tette, azt Chaplintól kezdve fel se lehetne sorolni.

A haragot halálos bűnné nyilvánítani elég ostobaság, hiszen sokkal kevesebb pozitív politikai cselekvést tudunk felmutatni mely a szeretetből fakadt, mint amit a harag aktivált. Talán csak Mahatma Gandhiét, Martin Luther Kingét és Nelson Mandeláét. A kivételes esetekben is felmerül, hogy azért választották ezt az utat, mert nem volt más fegyverük, de az is igaz – s így érvel Nussbaum a bosszúval és a dühvel szemben -, hogy filozófiájuk elválasztotta az embert a tettétől, nyitva hagyva az utat arra, hogy az emberrel majd tárgyalni tudjanak, és ezzel ki is húzták a bosszú méregfogát (NUSSBAUM 2016). E kivételes eseteket leszámítva viszont szinte minden közösségépítés azzal kezdődik, hogy a helyzettel való elégedetlenség mögött maga a közösségfejlesztő felkelti a haragot¹⁴.

A harag proszociális vonása könnyebben elfogadható mint a bosszúé. A harag felkeltése nélkül alaposan megritkulanak a pozitív értékek mögötti kiállások, nem lennének szakszervezeti mozgalmak sem (ALINSKY - SUAUL 2016), és sok közösséget nem lehetne mobilizálni, hogy fellépjenek kizsákmányolóikkal szemben. A zöldek szomorúan túrnék a környezetszennyezést és sose vállalnák

¹³ http://www.typtex.hu/upload/book/5079/remo_bodej_harag_reszlet.pdf 15.o.

¹⁴ Alighanem Gandhinak és Kingnek a lelkében is volt harag, de nekik a közösséget feltüzelnéni már aligha kellett, hiszen az amúgy is parázslott már, Mandela pedig harag nélkül tudott agresszív lenni.

fel a polgári engedetlenséggel járó büntetést, de még a korrupcióval szemben sem aktiválnák magukat a civilek¹⁵.

A haragnál csak azt kell néznünk, hogy mi váltotta ki, erkölcsileg jogos-e, a bosszúnál viszont már van egy szándékos károkozási törekvés, és ott a morális megítélés általában negatív. Ugyanakkor a harag pusztán csak egy érzelm, amely elmúlik, ha más nem is, az idő elmulasztja, lecsendesíti, akár a bánatot, a szerelmet vagy bármilyen érzelmet. Ezzel szemben a bosszú nem csak érzelm, hanem célracionális cselekvés is, s ilyenformán hosszú távú. A kitartás lényeges aspektusa és ez teszi speciálisan emberivé.

Egyes közösségek kifejezetten bosszúként értelmezik és el is ítélik a hatóságokhoz bejelentő személyeket. Nyilván nem alaptalan ez az elítélés, mert ha korábban a hatóságok gáztettekét hajtottak végre, akkor a bejelentők is gazemberek. Viszont a demokráciáknak szükségük van arra, hogy a potyautasokat, az adócsalókat, a korruptakat vagy bármilyen közérdekű dolgot az állampolgárok bejelentsenek. Ha a norma az, hogy „mindenki foglalkozzon a saját dolgával, ne üsse bele az orrát a máséba” akkor a demokrácia közössége nem születik meg¹⁶. Ilyenkor a zsörtölődésen túl nem jut tovább a közösség, mert megnövekszik a kockázata a bejelentésnek. Strébernek, árulónak, „buzgó mócsingnak” – attól függ, hogy milyen a szituáció – tarthatják a bejelentőt, végső soron egy olyan bosszúálló figurának, akit jobb elkerülni, kiközösíteni¹⁷.

¹⁵ Ide kívánczik egy személyes példa. Egy civil egyesület elnökeként, mikor ezt a tanulmányt írni kezdtem úgy már két hónapja kaptam egy emailt egy névtelenségbe burkolózó, de magát újságírónak állító embertől. Állítólag lakást akart vásárolni a mi településünkön, de aztán észrevette, hogy a beruházó be akarja csapni. Mikor utánanézett a beruházónak ráakadt az egyesületünk honlapjára, ahol mi már többet írtunk róla, meg arról is, hogy milyen korrupciós kapcsolata van a helyi politikai vezetéssel. A titokzatos levélíró megígérte, hogy a dolgot nem hagyja annyiban, hogy majd felfedi kilétét és igényt tart majd az egyesület által kikért több mappányi dokumentumra, amit szívesen oda is adtunk volna neki. Ám azóta sem jelentkezett. Valószínűsíthetően másutt vett házat magának azóta, energiáit másba kellett fektetnie és a haragja is elpárolgott. A példa jól mutatja, hogy a harag és a bosszú erős motiváció lehet a korrupcióellenes küzdelemben. Ahol a természet szalmaláng típusú, ahol nincs lehetőség, nincs értelme a kitartásnak avagy túlságosan is leterheli valakinek az energiáit hétköznapi boldogulása, azaz nincs szabad vegyértéke, ott virágozhat aztán a korrupció is.

¹⁶ Véleményem szerint ez az igazi magyarázata annak, hogy a magyaroknak csak 30%-a állítja azt, hogy egy korrupciót bejelentene, míg a románok 59%-a, az Unió átlag pedig 71%. A Transparency International által végzett kutatás eredményeire a cég az okok magyarázataként a „ne üsd bele az orrod a nagyok dolgába” normát kihagyta. A „nem lenne eredménye”, „mert fél”, és a „nem tudja hová kell jelenteni” magyarázatokat adta (MIKOLA 2013).

¹⁷ Magyarországon beindították a bejelentővédelem jogintézményét és az adóhatóság várta a bejelentéseket is. Rövid idő alatt kiderült ezek kudarcos volta. Egyfelől azért, mert a hatóságok egyáltalán nem tartották be a bejelentővédelmi szabályokat. Ugyan a bejelentő adatait nem adta ki a NAV, de ha a politika úgy ítélte meg, hogy kellemetlen neki a

A dél-amerikai népek, és különösképp az oda szállított afrikai rabszolgák meglehetősen sok keserűséget szenvedtek el, és sok haragot is érezhettek a fehérekkel szemben, de ezzel együtt behódoltak, be lehetett őket fogni és ki lehetett őket zsákmányolni. A bosszúállás ereje már hiányzott belőlük. Ennek következtében pedig az uralkodó réteg arra törekedett, hogy ezt a függő állapotot fenntartsa. El is lustult. Ezzel szemben ott, ahol a gyarmatosítók nem tudták kikényszeríteni, hogy szolgálják őket, fejlett kapitalizmus jött létre, magasabb életszínvonallal (ACEMOGLU - ROBINSON 2013).

A terrorizmus is a haragból és a bosszúból táplálkozik, s eszünk ágában sincs ezt legitimálni, de látnunk kell, hogy a terrorizmus a gyenge bosszúálló technikája az erőssel szemben. Ahol meg tud szerveződni egy közösség, ott a céljait ki tudja harcolni úgy is, hogy nem követ el életellenes bűncselekményt és nem célozza meg a konfliktuson kívülieket. A terroristák logikája alapvetően a bosszúállásra épül. Egy elkövetett-elszenvedett vélt sérelmet legitimál a közösség, ideológiát gyárt az értelmiség és a cselekvés megvalósítására kaphatók a fanatizáltak.

A magányos bosszú szintén a vélt sérelemre reakció, s minél inkább nárcisztikus személyiség valaki, annál inkább válik hajlamossá a bosszúra, annál nehezebben tud szabadulni tőle. A harag sokszor összefügg az önmagát túlértékelő személyiséggel, és azért is válhatott a kereszténység hét fő bűne közül az egyikké. A másik a kevélység, ám a kevélységből is akár a nárcisztikusságból harag fakad, a haragból bosszú, a bosszúból pedig lehet akár gyilkosság is. A hét főbűntől¹⁸ való tartózkodás – a katolikus tanítások szerint – épp hogy megóvjá az embert attól, hogy aztán nagyobb bűnökbe sodródják.

bejelentés, akkor a bejelentőt vegzálta. Másfelől rengeteg olyan magánbejelentés érkezett, melyek megalapozatlanok voltak, vagyis pusztán féltékenység és rosszindulat motiválta őket, kellő megalapozottság nélkül, amibe pedig az adóhatóság dolgozói érezték úgy, hogy belefutnak. A bosszú terelhető proszociális irányba, de eseteinkben épp nem ez történt egyik oldalról sem..

¹⁸ Kevélység, fösvénység, bujaság, irigység, torkosság, harag, jóra való restség



Hieronymos Bosch: a hét főbűn képének bosszú részlete

Ugyanakkor sokszor tényleg elárulnak, megsértenek, bántanak, megaláznak vagy manipulálnak, és nem csak életellenes dolgokat követhetnek el ellenünk, de egyszerűen csak nem adják meg azt a tiszteletet ami jár nekünk. Kétségtelen ilyenkor az önértékelésünk határozza meg a harag létrejöttét – mert aki teljesen lebecsüli önmagát az nem is igényli a tiszteletet -, de ha nem éreznénk haragot, akkor nem is kapna a másik ember visszajelzést arról, hogy mik az igényeink, és aztán már önhibáján kívül is lebecsülhet, bánthat stb. minket. Vagyis ezek az érzelmek erős szabályozók minden társas lény esetében, noha természetesen az érett személyiség ura a haragjának és másképp is tud „énközlést” küldeni¹⁹. Viszont épp most hívhatjuk fel a figyelmet a divatos kommunikációelméletek kritikájaként arra, hogyha teljesen indulatnélkülivé válnánk – mint ahogy ezek a tanácsok javasolják – akkor elveszítenénk emberi szerethetőségünk, gépiesnek vagy modorosnak tünnénk.

A mai democráciákban a nép általi politikai váltógazdaság helyzetbe hozza a bosszúállást, és ezáltal koordinál is. Ha a másik csoporttal(okkal) szemben könnyen alul maradhat az éppen kormányzó csapat, akkor rajta bosszút fognak állni amennyiben visszaélt a hatalmával. A négyévenkénti választás egyfelől nagyon sok problémát hoz magával. Kevés az alkotáshoz, teremtéshez és a politikusok rövidtávú gondolkodásának felerősödését is erre vezetik vissza. De gondoljunk csak bele, hogy még ez az idő is túl hosszú ahhoz, hogy a fiatal democráciákban a vezető csoport aggódjon a bosszú miatt.

¹⁹ Sőt, az énközlés mint pszichológiai szakkifejezés épp azt a kommunikációt jelenti, melyben az ember indulatok nélkül tárgyilagosan közli saját érzéseit, hogy ezzel is megkönnyítse a befogadói dekódolást (GORDON 1993).

A dolog pontosan olyan, mint például az iszákosság. Az adott pillanatban jó ötletnek tűnik berúgni, ám a sorozatos berúgás elveszi a lehetőséget attól, hogy az alkoholistának más öröme is legyen az életben, s a végén teljesen leépül²⁰. A politikusoknak is tűnhet úgy, hogy racionális azzal a hatalommal élni, ami éppen a kezükbe kerül. Ám a többség zsarnoksága a végén visszájára sül el, mert az új hatalom majd bosszút áll az őt ért sérelmeken. Ezt az aktuális hatalom tudja, még se biztos, hogy ellent tud állni a lehetőségeknek, ahogy az alkoholista sem képes hosszú távon gondolkodni. Tocqueville és Mill a demokráciák veszélyeként a tömeg kényszerítő homogenizáló hatását nevezte meg (ZSOLT 2001). Nem számoltak azzal, hogy hosszabb távon a bosszú lehetősége korlátozó tényezővé válik²¹.

Ha a bosszútól való félelem elég erős, a kormányzat fékezni fogja saját klientúrájának kiépítését és a hatalommal való visszaélést. De ha az intelligenciája nem kellő mértékű, és/vagy ha a demokráciában kialakult normák nem elég erősek, vagy ha túl nagy a pillanat kísértése és úgy ítélik meg, hogy nem kell tartani a bosszútól, ne adj' isten, ha már ők maguk is a bosszú spiráljában leledzenek, akkor irracionális döntések születhetnek.

Nehéz megmondani mi a különbség a fejlett és a fejletlen demokráciák működése közt, miért válik az egyik a többség zsarnokságává a másik pedig a kisebbségi jogok védőjévé. Nem is feladatunk most ennek körbejárása, de azt biztos nem mondhatjuk, hogy a fejlettekben nincs bosszú, a fejletlenekben pedig igen, sőt, inkább úgy néz ki, hogy a fejlettekben tartanak a bosszútól, és ezért szabályoz, míg a fejletlenekben nem tartanak tőle vagy *tanult tehetetlen* módon bevállalják.

²⁰ Az alkoholista irracionális viselkedése Elster példája (ELSTER 2001).

²¹ Amerikában még a 70-es években is voltak olyan diáktüntetések, ahol voltak halálos áldozatok. Tocqueville-nek és Millnek alighanem jogos volt az aggodalma, és számos demokrácia nem is törődik az emberi jogokkal. Kell ehhez a társadalom kisebbségének kockázatvállaló harcossága, és kell az intézmények önállóvá válása is, mely nem minden demokráciában alakul ki.

HIVATKOZÁSOK

- ACEMOGLU, D.- ROBINSON, J. 2013. Miért buknak el a nemzetek? HVG Kiadó, Budapest 502 p. ISBN 978-963-304-109-3
- ALEXANDER, J. 1996. Szociológiaelmélet a II. világháború után. Balassi Kiadó, Budapest 363 p. ISBN 963-506-095-5
- ALINSKY, S.- SUAUL, D. 2016. A hatalom folyamata, In: A hatalom társadalma vagy a társadalom hatalma? - A közösségszervezés alapjai (szerk.: Sebály B. – Vojtonovszki B.) Napvilág Kiadó, Budapest pp 177-185 ISBN 978-963-338-393-3
- AUSTIN, J. 1990. Tetten ért szavak. Akadémia Kiadó, Budapest 158 p. ISBN 963-055-6375
- BALLAI V. 2008. Nincs kiszállás a vendetta spiráljából. Origo = <http://www.origo.hu/nagyvilag/20081125-a-vendetta-logikaja-verbosszu-albaniatol-a-kaukazuson-at-a-fulopszigetekig.html> (utolsó letöltés: 2016. augusztus 14.)
- CHRISTAKIS, A. N. –FOWLER, H. J. 2010. Kapcsolatok hálójában. Typotex Kiadó, Budapest 376 p. ISBN 978 963 279 155 5
- CSÁNYI V. 2002. Etológia. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest ISBN 963-193-2303
- CSERMELY P. 2005. A rejtett hálózatok ereje. Vince Kiadó, Budapest 376 p. ISBN 963-9552-64-X
- CSIZMADIA E. 2016. Eliték és hálózatok = Magyar Nemzet 2016. szept. 2. <http://mno.hu/velemenye/elitek-es-halozatok-1359778> (utolsó letöltés: 2016. szeptember 4.)
- DURKHEIM, E. 2001. A társadalmi munkamegosztásról. Osiris Kiadó, Budapest 435 p. ISBN 963-389-108-6
- ELSTER, J. 2001. A társadalom fogaskerekei. Osiris Kiadó – Századvég Kiadó, Budapest 181 p. ISBN 963-379-316-5
- FALKNÉ BÁNÓ K. 2001. Kultúraközi kommunikáció. Püski Kiadó, Budapest 180 p. ISBN 963-9337-48-X
- FESTINGER, L. 2000. A kognitív disszonancia elmélete. Osiris, Budapest 277 p. ISBN 963-379-653-9
- FUKUYAMA, F. 1997. Bizalom. Európa Kiadó, Budapest 615 p. ISBN 963-07-62021
- FORSYTE, R. – HOROWITZ, JL. – SAVIN, NE. – SEFTON, M. 1994. Fairness in simple bargaining experiments = Games and Economic Behavior 1994/6. pp. 347-369
- FEHR, E. – GÄCHTER, S. 2002. Altruistic punishment in humans = Nature, 2002/10 January pp. 137–140

- FROMM, E. 2001. A rombolás anatómiája, Háttér Kiadó, Budapest 271 p. ISBN 963-8128-94-1
- GLADWELL, M. 2014. Dávid és Góliát. HVG Könyvek, Budapest 290 p. ISBN: 978-963-304-1598
- GORDON, T. 1993. Gordon-módszer. Gondolat Kiadó, Budapest 255 p. ISBN 963-282-421-0
- HOBBS, T. 2001. Leviatán. Polis Kiadó, Budapest 380 p. ISBN 973-926-7858
- INGLEHART, R. – BAKER, W. E. 2000. Modernisation, Culture and the Persistence of Traditional Values = American Sociological Review vol 65, February, pp. 19-51.
- KOHLBERG, L. 1981. Essays on Moral Development, Vol. I: The Philosophy of Moral Development. Harper & Row, San Francisco ISBN 006-0647-604
- LUDASSY M. 1996. A Leviatántól a polgári kormányzatig. Hobbes és Locke államelmélete = Rubicon 1996/4-5. Államelmélet
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_leviatantol_a_polgari_kormanyzatig_hobbes_es_locke_allamelmelete/
- MIKOLA D. 2013. Tízből hét magyar nem jelentené a korrupciót. Index =
http://index.hu/belfold/2013/07/09/tizbol_het_magyar_nem_jelentene_a_korrupciot/ (Utolsó letöltés: 2016. augusztus 17.)
- NUSSBAUM, M. 2016. Anger and Forgiveness, Oxford University Press, 336 p. ISBN: 978019933587
- POLÁNYI K. 1972. Dahomey és a rabszolgakereskedelem. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 265 p.
- REMO, B. 2013. Harag a dühödt szenvedély, Typotex, Budapest 190 p. ISBN 978-963-279-800-4
- RÓNA P. 2015. Korruptak vagyunk = mno.hu
http://mno.hu/magyar_nemzet_belfoldi_hirei/rona-peter-korruptak-vagyunk-1293724 (utolsó letöltés: 2016. augusztus 22.)
- SCHERUIN I. 2007: Az emberi együttműködés evolúciós háttere = Természet Világa 2007. augusztus
http://alag3.mfa.kfki.hu/mfa/nyariiskola/03D_Komplex/irodalom/irodalom_2_scheuring_tv07.pdf (utolsó letöltés: 2016. augusztus 30.)
- SCHULZE, G. 2003: A Német Szövetségi Köztársaság kulturális átalakulása. In: Kultúra szociológiája (szerk.: Wessely A.) Osiris Kiadó, Budapest pp 186-205 ISBN 963-389-406-9
- SHANI, O. 2007. Communalism, Caste and Hindu Nationalism: The Violence in Gujarat. University of Haifa, Israel 230 p. ISBN-13: 978-0521683692

- SHÜTZ I. 2002. Fehér foltok a Balkánon. Balassi Kiadó, Budapest 222 p. ISBN 963-506-472-1
- SLOTERDIJK P. 2015. Harag és idő, Typotex, Budapest 391 p. ISBN 978-963-2793-98-6
- SZEKFÜ GY. 2007. Három nemzedék és ami utána következik. Maecenas Könyvkiadó, Budapest 508 p. ISBN 978-963-203-165-1
- SZILVÁGYI T. 2005. Az albán kérdés biztonsági kockázatai és megoldásának lehetőségei, PHD doktori értekezés. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest
http://uni-nke.hu/downloads/konyvtar/digitgy/phd/2005/szilvagy_i_tibor.pdf
- SZVETELSZKY ZS. 2002. A pletyka. Books in Print Bt., Budapest 257 p. ISBN 963-950-027-5
- WEBER M. 1970. Állam politika, tudomány. KJK. Budapest 461 p.
- ZSOLT P. 2001. Médiaháromszög, Eu-Synergion, Budapest-Vác 228 p ISBN 9630358689
- ZSOLT P. 2013. Szociálpszichológia – Proszociális és antiszociális alapviselkedések. Nemzeti Közzolgálati és Tankönyvkiadó, Budapest 227 p. ISBN 978-615-5344-49-7
- ZSOLT P. 2016a. A partdobás és a szögletrúgás a hazugságok világa = 24.hu
<http://24.hu/poszt-itt/2016/06/26/a-partdobas-es-a-szogletrugas-a-hazugsagok-vilaga/> (utolsó letöltés: 2016. augusztus 22.)
- ZSOLT P. 2016b. A maffia-hálózat motorja = meltanyosság.hu
<http://meltanyosság.hu/node/4926> (utolsó letöltés: 2016. augusztus 22.)

A bosszú a társadalmi hálózatokban II.

A bosszú szociálpszichológiai vizsgálata megmutatja ennek az érzelmenek a közösségeket romboló, de bizonyos körülmények közt építő vonásait. Annak érdekében, hogy a bosszúnak a proszociális vonását bemutathassuk, a hálózatelméleti paradigmát fogjuk használni, és bevezetünk egy új fogalmat, a „diádikus oszcillációt”.

A BOSSZÚ LABORATÓRIUMI VIZSGÁLATA²²

Hogy miben is különbözik a bosszú területén az ember legfejlettebb rokonától a majmoktól, jól mutatja a banános kísérlet. Ha ketreccel elválasztott majmok közül az egyiknek 10 banánt adunk, és a másiknak egyet sem, akkor a nélkülöző koldulni fog. A gazdag majomnak is van lelke, ezért egyet, maximum kettőt átad a szegénynek. A nélkülöző ezt mindig elfogadja, majd folytatja a koldulást. Voltaképp ez a nélkülöző részéről egy racionális cselekvés, mert egy banán több mint a nulla. Ám az ember másként viselkedik, mert hasonló esetben – ezt nyilván nem banánnal, hanem pénzzel szokták játszani – az alamizsnát gyakran sértődötten visszautasítja. Kockázatos pusztán egy banánt adni annak, akinek tíz van, mert ha sértődést okoz vele, számíthat arra, hogy a jövőben majd bosszút állnak rajta.

A majom úgy tűnik, nem gondolkodik előre, nem tart a bosszútól, azaz a bosszú lehetősége nem is szocializálja²³. Az ember viszont hosszabb távon használja az eszét, és ha így nézzük egyáltalán nem irracionális az alamizsna visszautasítása és a bosszúval való fenyegetés, mert ez a kockázat eleve igazságosabb elosztást teremt. Mondhatjuk tehát, hogyha a majmok képesek volnának erre a logikai műveletre, maguk is emberré válnának, vagyis kicsit sarkosan most úgy fogalmaznánk, hogy a bússzú tett minket emberré. (Természetesen a korábbiakban leírtak szerint mindez óriási memóriabővülést igényelt, agytérfogat-növekedést, a közösségi hálózat észben tartását, a nyelv kialakulását, a meggyőző kommunikáció fejlesztését, a normák kialakulását, majd a jog születését.)

²² Integritás tréninghez az általam e fejezethez készített diákat ld. itt: http://korrupciomegelozes.kormany.hu/download/2/de/b0000/Pallai%20Katalin_Integrit%C3%A1smenedzsment%20tr%C3%A9ning%20aj%C3%A1nlott%20diasor%20XI-XII.pdf (utolsó letöltés: 2016. augusztus 21.)

²³ Nem állítjuk, hogy a majmok ne ismernék a bosszút. Lehetséges. Egy agressziókutató során megfigyelték, hogy egy híresen erőszakosan uralomra jutó majom, Frodó, élete végén mikor elveszítette erejét és a hierarchia aljára került, a többiek megölték. Ám a történet maga még a majom bosszút tudományosan nem bizonyítja, hiszen egyszerűbb válasz erre az, hogy a csimpánzoknál előszeretettel bántják a leggyengébbet. <http://www.bbc.com/earth/story/20160822-why-bullying-is-such-a-successful-evolutionary-strategy?ocid=fbqtz> (utolsó letöltés: 2016. augusztus 28.)

Elsőként a diktátorjátékot ismertetjük, ahol, ha a kísérletvezető 1000 Ft-ot ad, majd mindenkit arra kér, hogy az utcán egy ismeretlennek ebből adjon oda valamennyit. Ebben az esetben önbevallás alapján a legtöbben 100 és 300 Ft-ot mondanak, és csak 20% adná oda az ajándékba kapott összeg felét. Nyilván a valóságban még kevesebben volnának altruisták, bár a kísérletek tovább variálhatók időtényezővel, meg eufórikus hangulatba hozással, ám a lényeg az, hogyha nincs kontroll, alig van altruizmus is.

A második keretet az ultimátum játék mutatja (FORSYTE et al 1994), amelyben ismeretlen párok közül az egyikük 1000 Ft-ot kap, és ebből átadhat, amennyit gondol a másiknak, ám csak akkor tarthatja meg a pénzt, ha a másik elfogadja a megosztást. Ha visszautasítja, akkor mindkettőjüknek vissza kell adni a pénzt a kísérletvezetőnek. Említettük már, hogy a majmok ilyen szituációban racionálisan döntenek, azaz az egy banán is több a semminél okoskodással a birtokos minden ajánlatát elfogadják, ebből következően minimálissal is kell beérniük. Az embereknél azonban ez másképp van. Az eredmények szerint 71% 500Ft-ot, azaz a javak felét megosztja, 17% ad 400 Ft-ot, 12% pedig maximum 200-at vagy 600Ft-ot illetve a felettit.

A javak birtokosának számolnia kell azzal, hogy megsérti a másik felet, és így aztán semmije se marad, ha az esetleg bosszút akar rajta állni. A bosszúállásnak van egy rövidtávú következménye, ez pedig az a költség, amit a sértett fél is visel azzal, hogy lemond az őt illető részről, azzal a szándékkal, hogy a javak birtokosa semmit se kapjon. Ám ami a majmoknál irracionális, az az embereknél nem az, mert hosszabb távon lehet számítani arra, hogy a javak birtokosa eljut a 40%-ig, sőt, akár az 50%-ig is.

Egyes törzsi társadalmak önzőbbek, mások viszont rettenetesen altruisták. Ezzel szemben a sikeres ipari társadalmakat egy stabil enyhe altruizmus irányba hajló viselkedés jellemzi. Igazából nem is lehet úgy sikeres ipari társadalmat teremteni, hogy nem alakul ki benne ez az értékrendszer. A kialakulás feltétele nem csak a weberi protestáns etika, de az alávetettek kitartó büszkesége is lehet, ahogy azt a gyarmatosítók és a gyarmatosítottak küzdelmében láttuk (ACEMOGLU – ROBINSON 2013).

Még kifinomultabban mutatja a bosszú szocializációs erejét a közjószág-játék(FEHR – GÄCHTER 2002). Ebben, ha mindenki kap 1000 Ft-ot, akkor utána visszaadhatnak a kísérletvezetően annyit amennyit akarnak, ismerve azt a játékszabályt, hogy ez majd megduplázásra kerül, és egyenlően újra szétosztásra. (Ha például valaki 500 Ft adott vissza, akkor neki 500 Ft-ja marad, és ezt adhatja hozzá az újra kapotthoz.) Lesz, aki a felét adja vissza, s ez lesz a többség, hiszen legalábbis a kapitalista társadalmak polgárai ezt tartják

kézenfekvőnek. Vannak, akik többet is visszatesznek, sőt, minden csoportban akad aki az egészet is, ám a lényeges nem az ő szereplésük, hanem azoké, akik önzőbb stratégiát folytatnak. Néhány ilyen is mindig akad, és a kitalált játékszabályok őket jutalmazzák. Hiszen aki például minden pénzét visszaadta, annak az újraosztásnál annyija lesz, amennyit mindenki kap, ám aki semmit sem adott vissza annak plusz 1000 Ft-al többje.

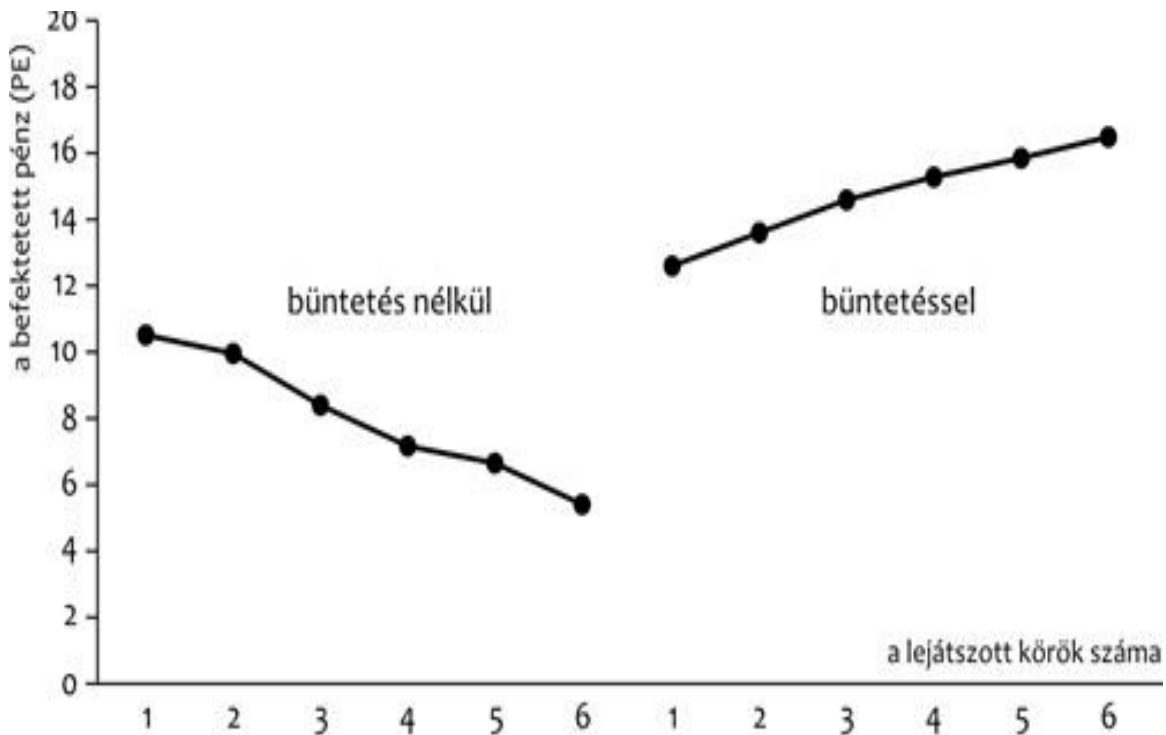
A játékot többször megismétlik, közben érdemes néha megállni, megkérdezni kinek épp mennyi a pénze. Az önző stratégiát vivők ekkor büszkék, hiszen láthatóan egyre többjük van, az altruisták viszont elkezdik rosszul érezni magukat, ezért minden menetnél egyre kevesebbet tesznek be a közösbe, mert az sem jó érzés, ha valaki a közösség előtt balekká válik. Közöttük lesznek olyanok is, akik dühösekké válnak, mert világosan látják, hogyha a társaság minden tagja olyan altruista lenne, mint amilyen ő volt, akkor a beadott pénzek megduplázásából és újra egyenlő elosztásából sokkal jobban járna mindenki. Ám a haragjukkal sokat kezdeni nem tudnak.

Ekkor következik a közjóság-játék legérdekesebb fordulata. A 6. menetre már nagyon leépül a beadási hajlandóság, de a játékvezető átalakítja a játékszabályokat. Azt mondja, hogy bárki odaadhat a trénernek külön valamennyi pénzt, ami így nem a közösbe megy, s ennek a pénznek például a háromszorosát elveheti a tréner attól, aki a legkevesebbet tette a közösbe. A szituáció jól mutatja azt az állapotot, hogy a közösségért történő cselekvés gyakran ráfizetéses. A játékvezetőnek külön kell adni pénzt, ez nem kerül még a közös kalapba se, és az a játékos, aki ezt a megoldást alkalmazza, lemond erről az összegről. Ez analóg azzal a viselkedéssel, amikor valaki a közösség dezertőrei ellen fellép, ami szintén költség a fellépő számára. (A helyi maffia elleni fellépés például nem kockázatmentes és még ott is költségekkel terhelt ahol az állam remekül működik.) Ám ha megkérdezzük ezeket a haragból altruista embereket, hogy miért teszik, amit tesznek, akkor kiderül, hogy bosszúból. Úgy fogalmazznak, hogy már nagyon bosszantotta őket X és Y nyérése, és szerettek volna igazságot tenni.

Természetesen ez is egy fajta játékelméleti nyereség, bár ha a játékelméletekbe beemeljük, az érzelmi nyereséget magát az elméletet felpuhítjuk (ALEXANDER 1996). Ezt kell azonban tennünk, ha az emberi viselkedés mozgatórugóit jobban meg akarjuk érteni.

A közjóság-játékban, ha lesz, aki hajlamos valamennyi pénzt beáldozni, csak hogy legalább járjon végre pórul az, akit az önzés oly mértékben sikeressé tett, akkor a közösség összes gyűjtött pénze körről-körre elkezd növekedni. A haragosok közül szinte mindig akad egy vagy két fő, aki ezt a lépést megteszi és

ettől a közösség magatartása hirtelen megváltozik. Senki sem akar a büntethetők közé kerülni és a legutolsó lenni.



A méltányosság elméletek közjóság-játéka.

A játékszabályok megváltoztatás, a bosszú beemelési lehetősége és az altruizmus közti összefüggés(SCHERUIN 2007)

Bár a szerzők nem mondják ki explicit, valójában a bosszú a mozgatórugó. Fontos persze a szerkezet, mert ott ahol nincs lehetőség a bosszú jótékony hatásának kihasználására, le is épül a közösség. Mindezzel persze azt is állítjuk, hogy a bosszú önmagában értéksemlegesen vizsgálható, olyan, mint egy igen erős fűszer, s ennek megfelelően mennyisége és helyzete határozza meg hasznosságát.

Nem csak a pénzelvonással szabályozzák az emberek a környezetüket, hanem racionális meggyőzéssel, felháborodásuk megfogalmazásával, pletykával²⁴, tárgyalásokkal, sztrájkokkal, tüntetésekkel, háborúkkal, öngyilkos merényletekkel, pusztán öngyilkossággal, azaz a legkülönbözőbb puha és kemény eszközökkel. Ezek mind olyasmik, amiknél minél nagyobb az önfeláldozás mértéke, annál kevésbé tűnne egy majom számára racionálisnak²⁵.

²⁴ A pletyka ilyen szabályozó funkciójáról ld. Szvetelszky (2002).

²⁵ Maslow piramisa inkább a majmokra igaz, az embereknél az igazságérzet, az érzelmek, közöttük a harag és a bosszú rendre a feje tetejére állítja.

Etikai oldalról közelítve létezik az igazságtalanság felkeltette harag (és baj az, ha az igazságtalanság nem kelt bennünk ilyen érzést)²⁶, létezik az ebből fakadó cselekvésvágy (és baj az, ha nem következik tervezett cselekvés), ez lehet segítése az elesettnek vagy épp a bosszú. Végezetül pedig létezhet az a helyzet is, amikor a tervezett büntetés maradéktalanul végrehajtható, ilyenkor azonban a hatalommal való vissza nem élés, azaz a lehetőségeinkhez képest a kisebb mértékű cselekvés az, ami helyes. Ez ugyanis véget tud vetni a láncreakciónak, míg a hatalommal való maximális élés a bosszú spirálmechanizmusába szalad.

Hogy etikailag mit tartunk helyesnek a helyzet maximális kihasználásának kérdéskörében azt is igen csak meghatározza a szituáció. Sportban a csalás illetve annak észrevétele a bíró feladata, de egy bírói hiba az előnyt élvező játékos részről történő helyesbítése végképp elképzelhetetlen (ZSOLT 2016a). Viszont ha az igazságtalanságot elszenvedő Hamupipókéét vagy Harry Potter esetét nézzük, mikor e mesehősök győztesen kerülnek ki és hatalmukban állna, épp hogy nem élnek vele. Hamupipóke miután elnyeri a királyfit, mostoha testvérnőit nem taszítja el. Harry Potter pedig varázslói hatalmával nem él a vissza a gonosz mugli családban. Kicsit talán visszaadnak a kölcsönből, de nem annyit, amennyit tehetnének.

Összefoglalva tehát eddigi állításaink:

1. a bosszú evolúciós előnyhöz vezetett, és az emberi faj kifejlődésének sajátja, ma is az emberi természet alapjaihoz tartozó érzelem által motivált racionálisnak hitt vagy hosszú távon valóban racionális cselekvés is.
2. Sokféle társadalmi szabályozás, megerősítés, tiltás épül rá.
3. Létezik egy paradoxona: A bosszútól való félelem szocializál, a bosszú elkövetése viszont már legtöbbször csapdahelyzetbe sodor. Viszont ha sohasem gyakoroljuk, akkor szocializáló hatása is megszűnik.
4. A harag és a bosszú etikailag elfogadható úttal is rendelkezik amennyiben az igazságosságra törekvés váltja ki, s ha nem élnek vissza az adódó lehetőség maximumával.

²⁶ Jonathan Haidt a gyengébb bántását ilyen általános evolúcióból levezethető igazságtalanságnak tartja. A csecsemők törődést igényelnek, ezért aztán az emberben igen erős érzelmeket vált ki, ha a gyengébbek bántását kell szemlélnie. Kutatási eredményeit ld. a www.yourmorals.org oldalon.

A hatalmi harcokban, s pláne a politikában a bosszú valamikor szélsőséges módon nyilvánult meg. Ha egy uralkodó elveszítette a pozícióit kivégezték őt is, családját is, jobb esetben csak száműzték. A demokráciában a helyzet sokat szelídült, a politikusok már nem az életüket viszik a vásárra, sőt eljutottunk olyan finom szabályozásokig is, mint amit az angol parlamenti vitákban láthatunk. (Ennek leírását lásd alább.)

A kilencvenes évek közepén Manuel Castells *The Network Society* (Hálózati társadalom) trilógiájával új megvilágításba helyezte a modern demokráciákat. Azóta már beszélünk azokról a network-ökről, amelyek a nemzetek elitjét alkotják, sőt a nemzetállamok fölött vannak, másfelől a társadalom többi részét képezik. Ezek a hálózatok nélkülözhetetlen elemei a döntéshozatalnak, ezért aztán ma már a pártokat sem úgy kell felfognunk, mint ideológiai érdekeket szolgáló közösséget, hanem sokkal inkább úgy, mint egy magas kapcsolati tőkével rendelkező strukturált közösséget (CSIZMADIA 2016). Azt, hogy egyes hálózatok jobban képesek érdekérvényesítésre, sőt, hogy a több elithálózathoz kapcsolódó személyek nagyobb valószínűséggel futnak be sikeresebb politikai karriert, azt már tudjuk (CHRISTAKIS–FOWLER 2010), de hogy mi szabályozza ezek működését, még kevésbé ismerjük.

A bosszú lehetősége és gyakorlata például szabályozóként véleményünk szerint itt van ma is a társadalmi hálózatokban, csak sokkal civilizáltabb formában működtetjük, mint régen. Ott van a társadalmi hálózatok legkisebb egységeiben is. Azt fogjuk az alábbiakban tanulmányozni, hogy miben különböznek a sikeres demokráciák kapcsolati hálózatai a sikertelentől. Első pillanatra úgy fog tűnni, hogy a szerkezet nagymértékben árulkodó, később azonban finomítanunk kell ezen, és be kell hoznunk az etikai szempontot is.

A hálózatokon belül két ember közti viszonyt diádikus kapcsolatoknak nevezik. A diádikus kapcsolatok akár a formális (pl. hivatali), akár az informális (pl. baráti) kapcsolatokban három félek lehetnek. Jelöljük A-val és B-vel a szereplőket, ez esetben a kapcsolat lehet szimmetrikus (a baráti kapcsolatok többsége eleve ilyen), de lehet az is, hogy A van felül harmadikként pedig, hogy B. Az aszimmetrikus helyzetek oka lehet státusbeli (életkori, foglalkozásbeli, gazdasági, társadalmi), vagy presztízből fakadó. Az egyik fél nagyobb tekintélynek örvend, a másik felnéz rá. Az alábbiakban nem lesz fontos a számunkra a kapcsolati viszonyok precíz tipizálása, elegendő számunkra annyi, hogy a kapcsolatokban módszertani eszközökkel megragadható az alá-fölérendeltség illetve az is, ha nincs ilyen.

Ezekben a kapcsolatokban, ha történetükben az egyik félt valamilyen sérelem éri, felmerül, hogy a másik ezt meg tudja-e torolni. Egy úszóedzőről például kiderült, hogy barátaikkal megerőszakoltak uszodába járó fiatal lányokat, el kellett telnie azonban 50 évnek, hogy a megtorlás realizálódjon, és az egyik megerőszakolt a nyilvánosság elé álljon²⁷. Az állami igazságszolgáltatás 50 évvel korábban sem tette helyre a dolgokat, bár börtönbüntetést kiszabott. A megerőszakolt nő (vagy nők) rehabilitálása nem történt meg, a sportoló karrierjén pedig nem esett csorba. Sőt, az edző nem bánta meg amit tett mindaddig, amíg a nyilvánosság öt évtized után meg nem hurcolta²⁸.

A visszabüntetésben az időtényező rendkívül fontos. Ha 50 évet kell rá várni, akkor alig van szocializációs hatása, ha négy évet, mint a politikában, akkor az erősen függ attól, hogy egyébként milyen régi a demokrácia, hogy milyen történeti tapasztalatok vannak, és hogy véletlen milyen elitek kerültek hatalomra. De négy év még mindig rettentő nagy idő, és az sem biztos, hogy az ellenzék nem veszíti el a választásokat. A bosszúvágy ettől még rögzül és nem sok jót ígér.

Ha a visszabüntetés napokon belül megtörténhet, mint az angol parlamentben a *giveway* esetében, akkor a bosszú lehetősége már a fair playre sarkall, ha egy csapatjáték időtartalma alatt megtörténhet, mint a futballban, akkor az kialakíthat olyan lovagias megoldásokat, hogy a labdát kirúgják a partvonalra. Ha pedig a visszabüntetés abban a pillanatban megtörténhet, mint például az egymásra visszarefektorozható autók esetében, akkor a norma nagyon gyorsan rögzül és az autósok mindegyike arra törekszik majd, hogy ne vakítsa el a szembejövőt.

A *giveway* az angol parlamentben a felszólalásokba való beleszólás rendszere. A hozzászólási igényt felállással jelzik a képviselők, és a beszélő lehetősége, hogy megadja-e. Három variáció van: a szót ilyenkor azonnal átadják, vagy egy kis türelmet kérnek, vagy akár meg is tagadhatják. A *giveway*-t²⁹ meg is köszönik egymásnak és érdemes is nagyvonalúnak lenni, mert fordított esetben ennek a

²⁷ Kiss László a Magyar Úszósövetség csapatkapitánya egy ilyen ügy miatt kényszerült a visszavonulásra és a bocsánatkérésre 2016-ban.

²⁸ Az állam tehát ugyan büntetett, de ez egy érzelm nélküli lépés, és nem is érte el a kívánatos célt a börtönnel sem. Ennél sokkal jobb a resztoratív módszer, amelynek során a felek elmondják egymásnak történeteiket, átélnek az áldozatok a bosszúvágyukat és a megbocsátást is, amiképp az elkövető is eljut a bűnbánatig. Ezt a helyzetet spontán módon 50 év után a média teremtett meg.

²⁹ <http://www.parliamentlive.tv/Event/Index/d4115dde-5d4b-4aff-9f21-1f65568f0111> A videó 15:07:49 körüli részénél látható, hogy Ed Miliband a munkáspárt szónoka azért fejezi be a beszédét, hogy más képviselőtársának átadja a szót. (2012-ben a miniszterelnök David Cameron) Ld. még a parliament.uk meghatározását: <http://www.parliament.uk/site-information/glossary/give-way/>

kicsinyes előadó ihatja meg a levét. A „játék” éppenséggel eldurvulhatna, de épp az időtényező az egyik visszatartó erő. Hozzájárul még természetesen a kultúra, amiben a vitatkozás szellemessége sokra értékelt szemben a hatalom maximalizálásával.

Az angol parlamentben nem a házelnök szabályozza a szó megadását, az ilyen formán áttevődött a képviselők kezébe, mely egyébként pergőbbé is teszi a vitákat, és az azonnali észrevételek a megfelelő helyre kerülhetnek. A vita során nem a bántás a cél – a visszabüntetés lehetősége a szó megvonásával amúgy sem díjazza a pusztá ellenségeskedést – hanem a szellemesség, s az egész jelenlévő épp nem szereplő hallgatóság élénken figyeli is a fontosabb felszólalásokat és riposztjait.

A *giveness* tehát több haszonnal is jár, vitát generál monológok helyett, ellenségeskedés helyett a szellemesség felé tol, pergőbbé tesz. Egyszerre szocializál és színvonal növelő. Maga a rendszer viszont lehet, más országban nem működne, mert kell hozzá egyfajta vonzódás is a nagyvonalúság, az elegancia és a szellemesség felé. Értéktartalmak nélkül nem elegendők a bosszú lehetőségére épített struktúrák. (E megállapításra még vissza fogunk térni az integritás témájánál.)

A visszabüntetés időtényezőjét nagymértékben befolyásolja minden diádikus kapcsolatban az is, hogy mennyire egyoldalú az egyik fél kiszolgáltatottsága. Minél több szálon kapcsolódnak a felek egymáshoz, melyben eltérő státussal, presztízzsel bírnak, annál inkább növekszik ez a lehetőség. Ha például A főnöke B-nek, de szabadidejükben együtt kosaraznak, és B jobban kosarazik, mint A, netán csapatkapitányi minősége is van, akkor a hivatali életben elkövetett sérelmeit elvileg megbosszulhatja a kosárlabdapályán. Nem volna szép, ha ezt tenné, de épp ez a lényeg a diádikus kapcsolatok társadalmi kohéziós funkciójában. Nem is állnak a felek egymáson bosszút, de a lehetőség adott volna.

Vagy egy másik példával szemléltetve ugyanezt. Azzal, hogy Svájcban kiemelkedő fontossága van a katonáskodásnak, azaz mindenkit leszerelése után is rendszeresen behívnak gyakorlatra, azt eredményezi, hogy áthatja a férfiak kapcsolatát a polgári világ hierarchiáján túl a katonai is. Ezek nagy valószínűséggel nincsenek fedésben. A gyárigazgató alkalmazottja lehet a gyakorlaton a gyárigazgató parancsnoka is. Trompenaars szerint léteznek olyan kultúrák, ahol a főnök-beosztotti viszony minden más kapcsolatra is rányomja a bélyegét és léteznek olyanok, ahol a munkahelyen kívül egyenrangú partnerré válnak a felek (FALKNÉ 2001). Azt állítjuk, hogy ez utóbbiakat nagymértékben meghatározza a hálózati struktúra, melyekben ezek szerint érdemes feltüntetni,

milyen interakciókban melyik fél szerepel felül. Ha akadnak ilyen változatok, ez a magánéleti kommunikációban is az egyenrangúság felé terel.

A törzsi társadalmak is ismerik az eltérő hálózatos struktúrák könnyen megváltoztatható működését. Békeidőben az vezeti a törzset, aki idős és bölcs, háborúban viszont átkerül a vezetés a legjobb harcos kezébe, aki életkorát tekintve is inkább fiatal-középkorú.

Önmagában az ilyen kettős vagy többes struktúrák nagyon is integrálják a közösséget, nem hagyják a társadalom „barokkosodását”³⁰ vagy szétszakadását, ahol aztán a különböző státusúak nem is érintkeznek egymással. Persze kivételeket találhatunk. A szocialista rendszerek sajátja volt, hogy ügynöki hálózatokat hozott létre. Így például egy-egy portás például a Magyar Rádió portása lehetett akár a rádióban dolgozó magas beosztású szerkesztők főnöke, szaknyelven tartótisztje is. Ám nyilvánvaló, hogy egy ilyen rejtett hálózatosodás nem a legegészségesebb a demokratikus kohézió szempontjából, másfelől meg nem is olyan kiterjedt, hogy áthassa az egész társadalmat úgy, ahogy azt a svájci példánál láttuk.

Egészséges módon is létrejöhet a hatalom oszcillálása, mely köszönhető a baráti társaságoknak, sporttevékenységnek, civil szervezetekben való pozícióknak, bonyolultabb munkakapcsolatoknak³¹. Ezek száma két módon is kideríthető. Egyfelől úgy, hogy megkérdezzük az embereket vannak-e olyan kapcsolataik, amelyekben, bizonyos szituációkban ők vannak hatalmi helyzetben, más szituációkban pedig a kapcsolatuk. Ha a párkapcsolatokat kizárjuk – melyek eleve ilyenek – akkor kaphatunk egy önbevalláson alapuló számot, és ez már orientáló lehet.

Módszertanilag választhatunk lassabb, de pontosabb utat is. Térképezzük föl egy tetszőleges nagyságú csoport kapcsolatait. Az így kapott hálón jelöljük kék színnel azokat, akik diádikus kapcsolataikban, a munka világában főnökök, és sárgával azokat, akiknek nincsenek beosztottaik. Ezután kérdezzünk rá minden kettős kapcsolatnál arra, hogy van-e amikor a partner van vezető szerepben és van-e más informális viszony, amikor megint ő. Ha utóbbi, akkor nagyobbítsuk meg a kék pontot, ha az előbbi, tehát ha a viszony szimmetrikus, akkor fessük át

³⁰ A barokkosodással Szekfű Gyula két háború közti jelzőjére a neobarokk magyar társadalomra szeretnék utalni (SZEKFŰ 2007). Ebben a címkországban szenvedő világban mindenki a státuszban fölötte lévővel akart barátkozni, és ennek is hízelgett. Ezzel szemben a demokratikus társadalmakban horizontális kapcsolatokat keresnek az emberek, sőt mint láttuk, még a hierarchikusakat is más szituációban meg tudják élni horizontálisként.

³¹ A szociológiában a miliő-kutatás figyelt fel arra, hogy több rétegben hálózák át a társadalmat a szabadidős tevékenységek (SCHULZE 2003).

zöldre a párt. A kapcsolatok multiplexek, azaz az emberek közt nem csak munkahelyi viszonyok lehetnek.

Akik csak alávetett státusúak, azok, sárgák maradnak, akik csak főnöki szerepben vannak azok pontja egyre nagyobb kék lesz. Az összekötő vonalaknál megvastagíthatjuk azokat, ahol diádikus oszcilláció van, mert attól még, hogy valaki egy kapcsolatával rendelkezik ilyennel, egy másikban még lehet csak egyirányú hierarchikus viszony él. A kivastagított vonalokból láthatóvá válik, hogy milyen irányba mennek a kölcsönösségek, vannak-e keresztfüggések, és ha igen ezekből egy ember mennyivel rendelkezik.

A hálók a maguk bonyolultságánál fogva vissza is kunkorodnak. Christakis hasonlatával élve olyanok, mint az összegubancolódott spagetti (CHRISTAKIS-FOWLER 2010). Tehát a kizöldült emberek hatása átível majd az egyes kapcsolatokon. Az átíveléseket, azaz a *hiperdiádikus* hatásokat sok tényezőben kimutatták már a boldogságtól az elhízásig (CSERMELY 2005). Joggal feltételezhetjük, hogy a társadalom demokratizálódása is ragadós.

Minél inkább kizöldül egy ilyen háló, annál inkább tartalmaz oszcilláló diádikus kapcsolatokat. A diádikus oszcilláló kapcsolatoknak az a jellemzőjük, hogyha sértett állapot jönne létre, a partnernek lehetősége volna könnyen bosszút állni. Maga a bosszúállás potenciális lehetősége megváltoztatja a társadalom tagjainak viselkedését.

A mi ábránkban az erősen kizöldülő hálózatoknál probléma most már csak kettős. Egyfelől, az ilyen kapcsolatok magas száma megnehezítheti a szükséges feladatok elvégzését. Megeshet, hogy egy főnök azért nem tud irányítani, mert a barátjának nem mer utasítást adni³². Másfelől pedig probléma az is, hogy a „kéz kezet mos”- bizalmi hálózatok alapjai a korrupciónak is. Ez két igen nehéz probléma, ha a hatékonyság oldaláról közelítjük meg a kérdést.

Nem állítható, hogy pusztán a kizöldülő pontokkal rendelkező társadalmak a sikeres társadalmak, míg az ilyennel nem bírók a sikertelenek. Sajnos a kizöldülők, azaz a diádikus kapcsolataikban erősen oszcillálók lehetnek rosszak is. Ám a megoldást már etikai alapon kell keresnünk.

³² Szociálpszichológiai kérdésként a diádikus oszcillációk azon előnye bontakozik ki, hogy a hatalmi struktúrákból adódó kikényszerített engedelmességből elkövetett hibákat mérsékli. Sok repülőgép például helytelen parancs elvégzése miatt zuhan le, orvosi műhibák szintén visszavezethetők az engedelmességre. A parancsal szembeni kritikus gondolkodásban e tudomány inkább az előnyöket látja, de kár lenne tagadni, hogy az irányítás gördülékenysége is csorbát szenvedhet, ha valaki azért tartózkodik az utasítástól, mert beosztottja más vonatkozásban mondjuk a barátja.

A svájci hadsereg pusztán azért, mert tagjai civil helyzetben eltérő alá-fölérendeltségi viszonyokkal rendelkeznek még nem lesz feladatának ellátására alkalmatlan, ha mindenki komolyan veszi a katonáskodás szerepét. A korrupció társadalmakra pedig jellemző lehet, hogy mindenki garázdálkodik a közvagyon felett, és egymásnak folyamatosan szívességeket tesznek, de miért tennék ezt, ha működő intézményrendszereik volnának, és nem szorulnak erre rá, és pláne miért tennék ezt, ha a közösség mindezt rossz szemmel nézi és a bűnüldözés hatékony?

Például Magyarországon évtizedek óta tehetetlenség veszi körül a hálapénzt. A hálapénz funkciója a nem működő intézményrendszer – ez lehet akár csak vélelmezett is, ez ebből a szempontból mindegy – megfizetése. Ha valakinek van egy orvosa, akivel személyes kapcsolatot alakít ki, már nagyobb biztonságban érezheti az életét. A saját orvosunkat nem csak pénzzel hálálhatjuk meg, de ha például polgármesterek vagyunk, akkor segíthetünk a praxisát kiterjeszteni, ha pedig építési engedélyeket adunk ki, akkor segíthetünk abban, hogy ezekhez soron kívül jusson, ha pedig biztos tudomásunk van arról hol fog épülni az autópálya, ilyen információkkal hálálhatjuk meg.

A nem működő intézményrendszerekből hiányzik az integritás, azaz az ott dolgozók nem tudják minden cselekedetüknél megindokolni, hogy valami miért történik a közösség javára, hogy az miért az intézmény küldetése szerinti cselekvés. Ehelyett a cinizmus uralkodik el bennük, és a bosszúállásnak is jelentős szerepe lesz. Mindenki a maga kis hatalmi körét arra használja, hogy azon keresztül jutalmazza vagy büntesse a kapcsolatait aszerint, hogy azok is jutalmazzák-e őt vagy büntetik. Ebben a szívességek és bosszúállások kapcsolatrendszerében tehát oszcilláló diádikus hálóstruktúrát fogunk találni. Nem kizárt, hogyha a sikeresség dimenziójában kezdjük el elhelyezni a társadalmakat, akkor ezek között is lesznek sikeresebbek, és ezek is élhetőbb világok mint ahol az egész háló csak kék pöttyöket tartalmaz, tehát atomizált és diktatórikus.

A bosszúállás lehetősége szükséges, de nem elégséges feltétele a sikerességnek. A sikeres közösségek létrejöttéhez megbízható és igazságos intézményrendszerekre is szükség van, ahol a küldetés világos (a szervezet folyamatosan az integritása csiszolása felé tart, és ez magas színvonalú is), és ahol a küldetés megvalósítását komolyan is veszik.

Max Weber (1970) – vagy akár nálunk Magyary Zoltán – koruknak megfelelően a hatékony bürokrácia feltételét egy hierarchikus, jól átgondolt mechanikusan működő struktúrában képelték el. De vannak mai szerzőink is, akik minden

rosszat a „szívességek hálójából” vezetnek le, legalábbis ami az intézmények és az emberek közti kapcsolatokat illeti³³.

Mi azt próbáltuk leírni, hogy a szívességek hálója található meg a diádikus oszcillációban, és minden bizonnyal ez a minta terjed tovább is, és áthathatja a teljes közösséget. Ám hogy ebből ne korrupció legyen, ahhoz mindössze arra van szükség, hogy az értékvezérelt magatartás működjék, és ebben az értékvezéreltségben közösségi s ne partikuláris normák uralkodjanak. Ezt nevezik integritásnak. Voltaképp a szívességek hálója, pontosabban annak egy fajtája nem hogy fölösleges, hanem épp hogy kívánatos. Ez eredményezi azt, hogy valaki rámosolyog a vevőre és pontos információkkal látja el, ő pedig biztos lehet abban, hogy ha majd vállalkozást szeretne nyitni a hivatalok segíteni fogják. A szívességgel telített szolgáltatás több, mint az előírt udvariasság, az valóban problémamegoldó akar lenni, és nem csak a lélektelenül teszi ilyenkor a munkavállaló a dolgát.

Weber még nem látta, hogy előbb-utóbb a bürokráciának lélekkel kell feltöltődnie, ami voltaképp a hálózatot átható bizalomról és segítőkészségről szól³⁴. Egy etikailag helyes szívességek hálója, mely az egész társadalmat áthatjákönnyebben megvalósítja az intézmények integritását is, de a fordított út bár rögzösebb, szintén segít. Ha hiányzik a társadalomból a diádikus oszcilláció és az ezt jó irányba beállító etikai hozzáállás, maguk az intézmények még mindig elindulhatnak azon az úton, hogy a magánérdekkel és az önzéssel szemben a helyes magatartás a közösségcentrikusság³⁵. Ha integritástörekvésüket jól kommunikálják példájuk változásokat generálhat és reményt adhat.

Miközben egy jól működő demokrácia egyre barátságosabb lesz, benne az emberi kapcsolatok egyre komplexebb gubancokat mutatnak, ezek között egyre magasabb szintűvé válik a bizalom (INGLEHART – BAKER2000), sőt mint láttuk a státus-függésekben is egyre gyakoribbá válik a keresztfüggés, egyre több formális és informális szabály születik az összeférhetlenségekre is³⁶.

³³ Róna Péter (2015) ezt szívességkultúrának nevezi.

³⁴ A bizalom szerepéről Fukuyama írt (1997). Voltaképp hasonló dolgokról beszélünk. Az amerikai autógyártók az ellenőrzésre és a feladatok gépies lebontására építettek – mondja a szerző. Ezt a modellt egy idő után meghaladta a bizalomra épülő gyártás, melyet a japánok vezettek be. Szerintünk Weber modellje mechanisztikus, melyet felülmúlnak azok a bürokráciák, amelyeket áthat a segíteni akarás. Utóbb aztán azok a társadalmak lesznek sikeresebbek, melyek bürokráciái jobban megvalósítják az integritást.

³⁵ Alighanem OrnitShanin (2007) könyve ez utóbbira példa.

³⁶ Különösen a közhivatalok elfoglalásának feltételeként egyre több pontban határozzák meg jogi nyelven, hogy kik nem pályázhatnak az állásra.

Struktúra és etikai tartalom tehát együttesen szabályoz, Gyakran esünk abba a hibába, hogy a kettő közül az egyikről megfeledkezünk. A maffiacsaládok is hiába példaképei az egyeztetésnek, ha egyszer arról egyeztetnek, hogy melyikük hogyan élősködjön a közösségen (ZSOLT 2016 b). Ugyanakkor hiába másoljuk le a nyugati intézményrendszereket, sajátítjuk el az integritásszemponctokat, lehet még mindig hiányozni fog a hálózati kapcsolatokban szükséges diádikus oszcilláció, mely nélkül nem alakul ki cselekvő társadalom.

Összefoglalva tehát a hálózatelméletű bosszúval kapcsolatos azon állításainkat, hogy mitől is működik jól egy demokrácia:

1. Ne szimplán hierarchikus legyen, hanem a hierarchiák legyenek keresztfüggésben,
2. Legyen a bosszú potenciális lehetőség, ne tiltsa a kultúra,
3. Ne a maffiamódszerek és a korrupció, hanem közösségcélú etika (integritásra törekvés) mozgassa az embereket.

HIVATKOZÁSOK

- ACEMOGLU, D.- ROBINSON, J. 2013. Miért buknak el a nemzetek? HVG Kiadó, Budapest 502 p. ISBN 978-963-304-109-3
- ALEXANDER, J. 1996. Szociológiaelmélet a II. világháború után. Balassi Kiadó, Budapest 363 p. ISBN 963-506-095-5
- ALINSKY, S.- SUAUL, D. 2016. A hatalom folyamata, In: A hatalom társadalma vagy a társadalom hatalma? - A közösségszervezés alapjai (szerk.: Sebály B. – Vojtonovszki B.) Napvilág Kiadó, Budapest pp 177-185 ISBN 978-963-338-393-3
- AUSTIN, J. 1990. Tetten ért szavak. Akadémia Kiadó, Budapest 158 p. ISBN 963-055-6375
- BALLAI V. 2008. Nincs kiszállás a vendetta spiráljából. Origo = <http://www.origo.hu/nagyvilag/20081125-a-vendetta-logikaja-verboszu-albaniatol-a-kaukazonon-at-a-fulopszigetekig.html> (utolsó letöltés: 2016. augusztus 14.)
- CHRISTAKIS, A. N. –FOWLER, H. J. 2010. Kapcsolatok hálójában. Typotex Kiadó, Budapest 376 p. ISBN 978 963 279 155 5
- CSÁNYI V. 2002. Etológia. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest ISBN 963-193-2303
- CSERMELY P. 2005. Arejtett hálózatok ereje. Vince Kiadó, Budapest 376 p. ISBN 963-9552-64-X
- CSIZMADIA E. 2016. Elitek és hálózatok = Magyar Nemzet 2016. szept. 2. <http://mno.hu/velemenye/elitek-es-halozatok-1359778> (utolsó letöltés: 2016. szeptember 4.)
- DURKHEIM, E. 2001. A társadalmi munkamegosztásról. Osiris Kiadó, Budapest 435 p. ISBN 963-389-108-6
- ELSTER, J. 2001. A társadalom fogaskerekei. Osiris Kiadó – Századvég Kiadó, Budapest 181 p. ISBN 963-379-316-5
- FALKNÉ BÁNÓ K. 2001. Kultúraközi kommunikáció. Püski Kiadó, Budapest 180 p. ISBN 963-9337-48-X
- FESTINGER, L. 2000. A kognitív disszonancia elmélete. Osiris, Budapest 277 p. ISBN 963-379-653-9
- FUKUYAMA, F. 1997. Bizalom. Európa Kiadó, Budapest 615 p. ISBN 963-07-62021
- FORSYTE, R. – HOROWITZ, JL. – SAVIN, NE. – SEFTON, M. 1994. Fairnessinsimplebargainingexperiments=Games and EconomicBehavior 1994/6. pp. 347-369
- FEHR, E. – GÄCHTER. S. 2002. Altruisticpunishmentinhumans=Nature, 2002/10 January pp. 137–140
- FROMM, E.2001. A rombolás anatómiája, Háttér Kiadó, Budapest 271 p. ISBN 963-8128-94-1

GLADWELL, M. 2014. Dávid és Góliát. HVG Könyvek, Budapest 290 p. ISBN: 978-963-304-1598

GORDON, T. 1993. Gordon-módszer. Gondolat Kiadó, Budapest 255 p. ISBN 963-282-421-0

HOBBS, T. 2001. Leviatán. Polis Kiadó, Budapest 380 p. ISBN 973-926-7858

INGLEHART, R. – BAKER, W. E. 2000. Modernisation, Culture and the Persistence of Traditional Values = American Sociological Review vol 65, February, pp. 19-51.

KOHLBERG, L. 1981. Essay on Moral Development, Vol. I: The Philosophy of Moral Development. Harper & Row, San Francisco ISBN 006-0647-604

LUDASSY M. 1996. A Leviatántól a polgári kormányzatig. Hobbes és Locke államelmélete = Rubicon 1996/4-5. Államelmélet
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_leviatantol_a_polgari_kormanyzatig_hobbes_es_locke_allamelmelete/

MIKOLA D. 2013. Tízből hét magyar nem jelentené a korrupciót. Index = http://index.hu/belfold/2013/07/09/tizbol_het_magyar_nem_jelentene_a_korrupciot/ (Utolsó letöltés: 2016. augusztus 17.)

NUSSBAUM, M. 2016. Anger and Forgiveness, Oxford University Press, 336 p. ISBN: 978019933587

POLÁNYI K. 1972. Dahomey és a rabszolgakereskedelem. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 265 p.

REMO, B. 2013. Harag a dühödt szenvedély, Typotex, Budapest 190 p. ISBN 978-963-279-800-4

RÓNA P. 2015. Korruptak vagyunk = mno.hu http://mno.hu/magyar_nemzet_belfoldi_hirei/rona-peter-korruptak-vagyunk-1293724 (utolsó letöltés: 2016. augusztus 22.)

SCHERUIN I. 2007: Az emberi együttműködés evolúciós háttere = Természet Világa 2007. augusztus
http://alag3.mfa.kfki.hu/mfa/nyariiskola/03D_Komplex/irodalom/irodalom_2_scheuring_tv07.pdf (utolsó letöltés: 2016. augusztus 30.)

SCHULZE, G. 2003: A Német Szövetségi Köztársaság kulturális átalakulása. In: Kultúra szociológiája (szerk.: Wessely A.) Osiris Kiadó, Budapest pp 186-205 ISBN 963-389-406-9

SHANI, O. 2007. Communalism, Caste and Hindu Nationalism: The Violence in Gujarat. University of Haifa, Israel 230 p. ISBN-13:978-0521683692

SHÜTZ I. 2002. Fehér foltok a Balkánon. Balassi Kiadó, Budapest 222 p. ISBN 963-506-472-1

SLOTERDIJK P. 2015. Harag és idő, Typotex, Budapest 391 p. ISBN 978-963-2793-98-6

SZEKFŰ GY. 2007. Három nemzedék és ami utána következik. Maecenas Könyvkiadó, Budapest 508 p. ISBN 978-963-203-165-1

SZILVÁGYI T. 2005. Az albán kérdés biztonsági kockázatai és megoldásának lehetőségei, PHD doktori értekezés. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest
http://uni-nke.hu/downloads/konyvtar/digitgy/phd/2005/szilvagy_i_tibor.pdf

SZVETELSZKY ZS. 2002. Apletyka. Booksin Print Bt., Budapest 257 p. ISBN 963-950-027-5

WEBER M. 1970. Állam politika, tudomány. KJK. Budapest 461 p.

ZSOLT P. 2001. Médiaháromszög, Eu-Synergion, Budapest-Vác 228 p ISBN 9630358689

ZSOLT P. 2013. Szociálpszichológia – Proszociális és antiszociális alapviselkedések. Nemzeti Közszolgálati és Tankönyvkiadó, Budapest 227 p. ISBN 978-615-5344-49-7

ZSOLT P. 2016a. A partdobás és a szöglettrügás a hazugságok világa = 24.hu
<http://24.hu/poszt-itt/2016/06/26/a-partdobas-es-a-szogletrugas-a-hazugsagok-vilaga/> (utolsó letöltés: 2016. augusztus 22.)

ZSOLT P. 2016b. A maffia-hálózat motorja = meltanyosság.hu <http://meltanyosság.hu/node/4926> (utolsó letöltés: 2016. augusztus 22.)